

Л. І. Починок

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДУХОВНІ ПОСТУЛАТИ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА В КОНТЕКСТІ РОМАНУ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ «АПОСТОЛ ЧЕРНІ»

У статті простежено послідовне і чітке проявлення духовних настанов митрополита Іларіона (Івана Огієнка) в ідеологічному і текстуальному просторі роману О. Кобилянської «Апостол черні». Акцентовано на паралелях у розумінні важливості патріотичного духовенства для розбудови української державності, що осмислюються в контексті євангельських істин та українських національно-визвольних змагань.

Ключові слова: священник, пастир, апостол, мораль, нація, мова, державність, національна самосвідомість, духовне піднесення, формування особистості.

Питання глибини осмислення реалій і викликів певної історичної доби у художніх полотнах письменників, що завжди заповнювало увагу літературознавців, критиків і культурологів, покликане до існування насамперед тим фактом, що українська культурна еліта – будителька історичної пам'яті та самосвідомості народу – традиційно перебирала на себе роль національного проводу.

До такого обов'язку і відповідальності почувалася причетною і Ольга Кобилянська, апологетка інтелігентського середовища, яка у своєму романі «Апостол черні» та й інших творах («Думи старика», «Через кладку», «Зійшов з розуму») порушує проблему державотворення і формування особистості інтелігента-державотворця, здатного зреалізувати доленосне для української нації завдання. Глибиною усвідомлення важливості національно-визвольних змагань та ідеї української державності письменниця перегукується з відповідними поглядами і переконаннями митрополита Іларіона (в миру – Івана Огієнка), свідомого представника українського політикуму й духовного проводу, що своїм душпастирським словом прищеплював українству високі патріотичні почування.

Тема національно-визвольних змагань і державотворення у прозі О. Кобилянської ніколи не ставала об'єктом уваги літературознавців, а «крамольні» твори задувалася переважно у негативно-критичному світлі. Ширше охопив замовчуваний спадок письменниці Н. Томашук [14], задіявши до наукового аналізу і «непопулярний» у радянському літературознавстві роман «Апостол черні». Проте лише на сучасному етапі розвитку вітчизняної і зарубіжної україністики дослідники мають змогу по-справжньому заглибитись у проблематику роману, осмислити авторську позицію письменниці, окреслити характерні риси її стилізованої почерку. Серед праць на цю тему відзначимо студії В. Жили [4], І. Демченко [2], М. Крупи [8], Ю. Микосянчик [9], Л. Жижченко [3], О. Слоньовської [13] та інших дослідників. У цьому ряді працьгадаємо також і наш доволі ґрунтовний аналіз роману «Апостол черні» у дослідженні «Ольга Кобилянська: Знайома постать у новому ракурсі» [11].

У теперішній нашій студії зробимо спробу пошуку паралелей і перегуків громадянських позицій і переконань О. Кобилянської, проявлених у романі «Апостол черні», та моральних настанов Івана Огієнка, відбитих у численних проповідях та душпастирських посланнях митрополита Іларіона, одного з очільників національно-визвольних змагань українства у їх духовному вимірі. Саме в руслі таких міркувань хочеться передусім акцентувати на образі священика, який окреслює в романі О. Кобилянська, порушуючи тим самим проблему суспільного значення і ролі душпастиря, носія та поширювача норм християнської моралі, що втілює у собі вірець громадянського та етичного ідеалу.

Образ ідеального українського священика різбила і вдосконалювала письменниця протягом всієї своєї творчості, почавши роздуми над цим питанням ще у своїх юнацьких щоденниках і довершивши творчі пошуки в останньому романі «Апостол черні». Герой роману О. Кобилянської – священик Іван Захарій, як і митрополит Іларіон, Словом Божим і прикладом власного жертвованого пастирського служіння виховує своїх парафіян не тільки в любові до Бога і ближнього, а й у душі відповідальності за долю рідного краю.

Письменниця завжди прагнула до створення ідеалу вищої, досконалої людини, що переважає оточення тонкістю своєї душевної, психологічної організації, висотою духовних запитів і моральних та інтелектуальних якостей в поєднанні з високими патріотичними почуваннями. Такий ідеал О. Кобилянська намагалась втілити і в образі українського священика та шукала його рис і виявив серед свого найближчого оточення. Ще коли Ользі було 5-6 років, сім'я Кобилянських, проживаючи в Сучаві, зближується з родиною греко-католицького священика й відомого українського поета Миколи Устияновича (1811-1885). Саме в його домі, як згадувала пізніше письменниця, діти Кобилянських вперше поза стінами рідної хати почули українську мову і пісню [7, с.209]. Чи не з того знайомства зароджується і прагнення письменниці викристалізувати як зразок для наслідування тип-модель українського душпастиря.

Про священика Миколу Устияновича О. Кобилянська так пише у своїй автобіографії : «Достойний білоголовий поет Николай, на котрого зиралися ми, діти, а за нами й його парафіяни, мов на святого. Ніколи я не бачила в своєму дальшому житті нічого кращого, такого, що подобало майже на святого, поважнішого, достойнішого, як того чоловіка, що й досі стоїть у моїй душі як ідеал духовного отця...» [7, с.209]. Отож, цілком ймовірно, що саме греко-католицький парох Микола Устиянович і став прототипом образу отця Івана Захарія у романі Кобилянської «Апостол черні». Не випадково особа цього душпастиря асоціюється в уявленні центрального героя роману Юліяна Цезаревича з образом святого, адже саме таке враження справляла на письменницю постать М. Устияновича.

Та чи не таким і повинен бути, за євангельськими настановами, справжній жертвний служитель Христової Церкви. А настанови ці, що мають керувати життям душпастиря, заповідані верховним Священиком, Ісусом Христом, більш ніж конкретні і недвозначні: «Ви знаєте, що ті, що вважають себе за князів у народів, панують над ними, а їхні вельможі їх тиснуть. Не так буде між вами, але хто з вас великим бути хоче, – нехай буде він вам за слугу. А хто з вас буде першим бажає, – нехай буде всім за раба. Бо Син Людський прийшов не на те, щоб служили Йому, але щоб послужити, і душу Свою дати на викуп за багатьох» (Мр. 10: 42-45); «Я – Пастир Добрий! Пастир добрий кладе життя власне за вівці» (Ів. 10: 11); «Візьміть на себе ярмо Моє і навчіться від мене, бо Я тихий і серцем покірливий» (Мт. 11: 29); «А коли обмив ноги вам Я, Господь і Вчитель, то повинні й ви один одному ноги вмивати. Бо то Я вам приклада дав, щоб і ви те чинили, як Я вам учинив» (Ів. 13: 14-15); «Оце Моя заповідь, – щоб любили один одного ви, як Я вас полюбив! Ніхто більшої любови не має над ту, як хто свою душу поклав би за друзів своїх» (Ів. 15: 12-13); «Ви світло для світу [...] ваше світло нехай світить перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла, та прославляли Отця вашого, що на небі. [...] Отож, будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний!» (Мт. 5: 14, 16, 48); «Не можете Богові служити й мамоні» (Мт. 6: 24) [1].

Наслідуючи настанови свого Учителя, апостол Петро у посланнях до пресвітерів закликав: «...пасіть стадо Боже, що у вас, наглядайте не з примусу, але добровільно по-Божому, не для брудної наживи, а ревно, не пануйте над спадком Божим,

але будьте для стада за взір» (1 Петр. 5: 2-3) [1]. Він-бо добре пам'ятав непримиренне ставлення Христа до фарисеїв з їх лицемірством і корисливістю: «Стережіться фальшивих пророків, що приходять до вас ув одежі овечій, а всередині – хижі вовки. По їхніх плодах ви пізнаєте їх» (Мт. 7: 15-16); «... за вчинками їхніми не робіть, бо говорять вони, – та не роблять того! [...] Горе вам, книжники та фарисеї, лицеміри, [...] назовні здаєтеся людям за праведних, а всередині повні лицемірства та беззаконня!» (Мт. 23: 3, 27-28); «Лицеміре, – вийми перше колоду із власного ока, а потім побачиш, як виїняти заскалку з ока брата твого!» (Лк. 6: 41) [1].

Ідею свідомої жертвності священства відстоював і сучасний послідовник апостолів митрополит Іларіон, що потверджував свої переконання не лише палким словом душпастиря, а й усім своїм стражденним і подвижницьким життям патріота. Як слушно твердить Г. Сагач, митрополит «палко відстоює високе правне становище українського духовництва, яке завжди посідало привілейоване положення в українському суспільстві як його освічений стан, як будівничий клас Держави, як національне, авторитетне, народне явище в духовному житті українського суспільства, [...] надихає до жертвового служіння Богу й Україні: «Наймиліша жертва для Господа – то служба ближньому, служба й усім ближнім – народові» [12, с.10, 12]. «Коли не вміємо служити Народові, – означає митрополит Іларіон, – вчимося від нашого найбільшого вчителя, – Самого Ісуса Христа. Найкраща служба Богові – це служба Народові!» [5, с.2].

Великого значення надавав І. Огієнко і високій ролі духовенства у збереженні і розвитковій рідної мови, адже, на думку митрополита, «без добре виробленої рідної мови немає всенародної свідомості, без такої свідомості нема нації, а без свідомої нації – нема державності як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку і виявлення» [10, с.3]. Автор перекладу Біблії українською мовою вважав, що вкрай необхідне «дати українському народу можливість хвалити Бога на рідній мові й Святим Письмом підтримувати в ньому певність в його національній індивідуальності, вести його від темряви занепаду до світла самосвідомості, щоб і в храмі він бачив, що живе український нарід, що жити він може і жити буде» [15].

Когорту таких священників-патріотів, ідеальних пастирів людських душ і представляє герой роману О. Кобилянської «Апостол черні» – отець Іван Захарій. О. Кобилянська виводить образ о. Захарія за рамки суто родинних відносин і показує його насамперед як духовного наставника народних мас, вихователя свідомих громадян. Як і в інших своїх творах («Царівна», «Думи старика», «Ніоба»), в романі письменниця твердо обстоює необхідність релігії для народу, але нести «Христову науку» в народ, на її думку, має справжній «апостол черні», «апостол любові», який, за словами о. Захарія, «мусить бути і творчим духом моралі, серця і ума. Мусить ним справді наскрізь бути – не фарисействувати в користь особистих, егоїстичних цілей, нижчих від тої «черні», між якою живе і годується» [6, с.48].

Саме таким справжнім «апостолом черні» й постає в романі образ о. Захарія, який щедро розсіває християнські ідеї, запалює оточення задумами духовного, ідейного піднесення. Як цілком правдиво стверджує В. Жила, О. Кобилянська «змальовує його з симпатією, наділяючи прикметами скромності, простоти, глибокого розуміння психології мас народу та вмінням невимушеного спілкування з людьми» [4, с.70]. Добрий і мудрий душпастир не цурається громади, живе радіщами і бідами своїх парафіян, добре знає їх повсякденні турботи, з відкритим щирим серцем і палким Христовим словом заходить в їх убогі хатини, подаючи мудру пораду і практичну допомогу. Отець Захарій був, як говорили про нього, «без лакізму на матеріальні здобутки». Ці здобутки йшли у нього для «бідних, голодних у громаді, на шкільні книжки [...] на сирітську касу [...] для калік» [6, с.152].

Поважний і благородний «апостол любові», ім'я якого люди згадують з пошаною, дбає про моральне виховання своїх парафіян, їх освітній і культурний рівень. Найвищою метою праці та й усього життя цього священика було виховати із своїх покутівців «зразки культури». З вірадою говорить о. Захарій, що люди в його парафії «добрі і не без охоти до просвіти і організації», і непохитно вірять, що зерно, яке засіває в їх душі, мусить колись само зійти. Жертовний, терпеливий і безкорисний, душпастир прагнув виховати нове покоління, яке дорожитиме християнськими ідеалами, житиме чесно, морально: «Викладав дітям під голім небом Христову науку, вчив їх любити і шанувати один одного, триматись з собою, [...] і поборювати брехню, хоч би яку дрібненьку» [6, с.46]; а будучи палким патріотом, підносив національну свідомість парафіян, вчив їх «за своєю мову і права уступатися», «свою землю любити, ворогам не відступати, боронити, самим обробляти [...] ще й самим з неї добутки продавати» [6, с.120].

За своєю Покутівкою, парафіянами о. Захарій бачить Україну, увесь народ, його чесноти і вади, тож схилиючи молодого Цезаревича до богословських студій, переконує його в потребі натхнених священиків, які мали б чистою євангельською правдою і наукою відроджувати душу українського народу. В думках цього поважного і далекоглядного пастиря відлунюють Шевченкові слова: «І день іде, і ніч іде. / І, голову схопивши в руки, / Дивуєшся, чому не йде / Апостол правди і науки?» [16, с.315]. Адже церква, віра, релігія, як справедливо зауважує Л. Білецький, тільки тоді «буде мати силу і авторитет в народі», коли «стоятиме на сторожі свободи народу, а не неволі, на сторожі Божої правди, а не зла, любові, а не ненависті, просвіти, а не темряви, єдності і повної згоди, а не розбрату і ворожнечі» [16, с.352]. А релігії поруч із просвітою і наукою у справі духовного розвою українського народу о. Захарій надає виняткового значення. «Наш простолюд, – говорить він Юліянові, – поки що лише *матеріал*, з якого повинен витворитися *народ*, а праця в цьому напрямку вимагає також сумлінних і просвічених душ пастирів» [6, с.50].

Будучи справжнім «апостолом народу», о. Захарій бачить у його масах не лише «чєрнь», «простолюд», а помічає також і «глибини», «золото». «Глибінь» прийде сама, – твердить душпастир, – бо вона не «геній», як сказав Гете, а лиш *природа*. Подумайте про Шевченка, про Франка та інші наші глибини, що виїшли не з іншої верстви, як з «чєрні» [6, с.49]. Але, щоб це золоте осердя народу, ці глибини могли розкритися вповні, треба просвіщати його, «почавши від тілесної культури аж до високого розвою його духовості» [6, с.49].

Досвідчений священик розуміє, що нужда, темнота, а основне – неволя, зоставила український народ далеко позаду інших високорозвинених культурних європейських народів, що мають свою державу, незалежне право на власний автотонний розвиток, на рідну мову, освіту. Але в той же час він свято вірить, що, хоч довголітня неволя і полишила на душі українського народу важкий карб, проте глибинне осердя тієї душі залишилось незламним, що за зовнішньою покірністю долі, апатичністю й байдужістю українця криється могутній внутрішній потяг до волі. А тому й усвідомлює, що на плечах патріотично настроєної національної інтелігенції лежить надзвичайно відповідальний обов'язок перед своїм народом – сприяти зростанню його самосвідомості, пробудженню його притаєної могутності, творчих сил, розкриттю його великих і глибоких вартостей, щоб він міг піднестися до найвищих висот духовного розвитку і дати якнайкращі плоди в скарбницю загальнолюдської культури й поступу. «Наш нарід є тою клавіатурою, – говорить о. Захарій, – з якої можна і мусимо добути звуки, що стали б з часом [...] мистецько викінченим твором» [6, с.48].

Як бачимо, О. Кобилянська у своєму останньому романі «Апостол черні» свідомо підходить до створення ідеального образу українського священика, що мав би неоціненний виховний потенціал і міг би стати достойним зразком для наслідування. Таким чином, цілком логічним видається заявлене нами твердження про перегук міркувань письменниці у цій площині з позиціями і переконаннями митрополита Іларіона щодо особи ідеального душпастиря.

Викладені у нашій студії судження посилюють необхідність і важливість продовження дослідницьких пошуків у цьому напрямку, зокрема і в плані осмислення паралелей і дотичних поглядів у сприйнятті й потрактуванні Ольгою Кобилянською та Іваном Огієнком безпосередньо самих ідейних засад українських національно-визвольних змагань.

Список використаних джерел:

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / [перекл. проф. Івана Огієнка]. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1168 с.
2. Демченко І. «Апостол черні» Ольги Кобилянської як твір про українського священика / І. Демченко // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Слов'янська філологія. – Чернівці : Рута, 1999. – Вип. 58-59. – С. 97-100.
3. Жижченко Л. Проблема як фактор жанротворення в романі «Апостол черні» / Л. Жижченко // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Слов'янська філологія. – Чернівці : ЧНУ, 2004. – Вип. 216-217. – С. 94-100.
4. Жила В. Роля християнських ідей в романі «Апостол черні» / В. Жила // Збірник на пошану Ольги Кобилянської / [за ред. О. Кисілевської-Ткач]. – Мюнхен : Український Вільний Університет, 1991. – С. 69-74.
5. Іларіон, Митрополит. Служімо своєюм народові! (Слово Високопреосвященнішого Іларіона, Архієпископа Холмського й Підляського, на III-му з'їзді О.о. Деканів дня 10 лютого 1942 р.) / Митрополит Іларіон. – Холм, 1942. – 8 с.
6. Кобилянська О. Апостол черні : [повість] / О. Кобилянська. – Львів : Каменяр, 1994. – 243 с.
7. Кобилянська О. Про себе саму: Автобіографія в листах до професора д-ра С. Смаль-Стоцького / О. Кобилянська // Ольга Кобилянська. Слова зворушеного серця: Щоденники. Автобіографії. Листи. Статті та спогади. – К. : Дніпро, 1982. – С. 206-219.
8. Крупа М. Апостол любові / М. Крупа // О. Кобилянська. Апостол черні. – Тернопіль : Збруч, 1994. – С. 5-11.
9. Микосянчик Ю. Українська інтелігенція в романі Ольги Кобилянської «Апостол черні» / Ю. Микосянчик // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Слов'янська філологія. – Чернівці : Рута, 1999. – Вип. 58-59. – С. 93-97.
10. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / І. Огієнко. – К. : АТ «Обереги», 1994. – 72 с.
11. Починок Л. Ольга Кобилянська: Знайома постать у новому ракурсі / Л. Починок. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М.І., 2005. – 192 с.
12. Сагач Г. Гомілетика Івана Огієнка і сучасність / Г. Сагач // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник. Серія історична та філологічна. – Кам'янець-Подільський : К-ПДУ, ред.-вид. відділ, 2007. – Вип. IV. – С. 5-13.
13. Слоньовська О. «Крамольні проблеми» повісті «Апостол черні» Ольги Кобилянської / О. Слоньовська // Дивослово. – 2000. – №11. – С. 32-35.
14. Томашук Н. Ольга Кобилянська: Життя і творчість / Н. Томашук. – К. : Дніпро, 1969. – 237 с.
15. ЦДАВО України, ф.1072, оп.1, спр.26, арк.3-4.
16. Шевченко Т. Кобзар: / Т. Шевченко ; [редакція, статті та пояснення Леоніда Білецького]. – Вінніпег : Українська Вільна Академія Наук в Канаді. Інститут шевченкознавства. Видання накладом Видавничої Спільки «Тризуб», 1954. – Т. IV. – 556 с.

The article traced the consistent and clear manifestation of spiritual guidance of Metropolitan Ilarion (Ivan Ohienko) in the ideological and textual space of novel «The Apostle of the mob» of O. Kobylyanska. The attention to parallels in understanding the importance of patriotic clergy for the development of Ukrainian statehood, which interpreted in the context of gospel truths and Ukrainian national liberation struggle.

Key words: priest, pastor, apostle, moral, nation, language, statehood, national consciousness, spiritual growth, identity formation.

Отримано: 03.05.2017 р.

УДК 811.161.2'25'06

Н. В. Пуряєва

Інститут української мови НАН України

БОГОСЛУЖБОВІ ПЕРЕКЛАДИ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті здійснено аналіз стратегії перекладу богослужбових текстів на українську мову І. Огієнка, його мету і головні перекладацькі завдання; простежено, як зазначені фактори вплинули на мову перекладу, вміщеного у виданні «Свята Служба Божа св. отця нашого Іоана Золотоустого мовою українською» (Львів, 1922); докладно описано історико-культурний контекст і сам перебіг праці І. Огієнка над його першим богослужбовим перекладом, його вплив на подальший розвиток української перекладацько-богослужбової традиції.

Ключові слова: Іван Огієнко, богослужбовий переклад, літургійна мова.

Іван Огієнко відомий в історії української культури насамперед як перекладач на українську мову Святого Письма. Українські мовознавці присвятили чимало уваги вивченню мовної специфіки біблійного перекладу І. Огієнка, його ролі в історії становлення як сучасної української літературної мови, так і її церковно-релігійного стилю [1; 2; 7; 8; 18 та ін.]. Однак ідея дерусифікації Української Церкви, яку І. Огієнко послідовно втілював ціле своє життя, вимагала впровадження української мови також і в церковне богослужіння, а це у свою чергу потребувало здійснення титанічної праці з перекладу цілого корпусу богослужбових книг. Із властивою для себе відвагою брався за розв'язання найскладніших і наймасштабніших завдань І. Огієнко розпочав працю над літургійними перекладами і залишив по собі вагомe надбання: перекладені основні богослужбові тексти (всі богослужіння добового кола) і струнку наукову концепцію богослужбового перекладу, яку послідовно втілював у своєму перекладі. Перекладацька стратегія І. Огієнка в галузі богослужбових перекладів та спричинені нею мовні особливості зазначених текстів ще не були предметом мовознавчих студій. Нашим завданням є дослідити історію створення та публікації богослужбових перекладів І. Огієнка, вироблені ним перекладацькі засади (мета, завдання, адресат, прийоми перекладу), а також способи їх мовної реалізації. Аналіз спиратиметься на текст центрального в християнському літургійно-обрядовому комплексі богослужіння – Божественної Літургії святого Іоана Золотоустого, вміщений у виданні: «Свята Служба Божа св. отця нашого Іоана Золотоустого мовою українською. На українську мову з грецької переклав професор Іван Огієнко. Ч. I. Текст» (Львів, 1922). Тим більше, що загальна методологія перекладу, реалізована в ньому, за визначенням самого І. Огієнка, була застосована до всіх інших богослужбових текстів, які він перекладав [15, с.286].

Працю над богослужбовими перекладами І. Огієнко розпочав ще в 1918 р. як член-засновник Української Церковної Ради в Києві, співробітник